

Петро ГАЛАДЗА (Оттава)
«ВІКИ ВІЧНІ» ЧИ «ВІКИ ВІКІВ»?¹

Немає сумніву, що найкращий та найточніший український переклад закінчення возгласу та славослов'я καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων (поцерковнослов'янському «и во вѣки вѣков») є «і на віки віків», а не «і на віки вічні». Найпростішою причиною є та, що християнська есхатологія визнає тільки один вічний вік — майбутній вік вічного Божого царства. Будь-яка множина тут є зовсім нелогічною, щоб не сказати неправовірною. Нижче подамо інші причини, чому «віки вічні» є помилковим перекладом, але варто відразу відповісти на питання, звідки взялася ця помилка, зокрема тому, що навіть серед греко-католиків чимраз частіше чути цю форму.

Наскільки мені відомо, дотепер появилися тільки два пояснення перекладу «і на віки вічні». Перше міститься в додатку до перекладу Літургії Йоана Золотоустого Івана (пізніше Іларіона) Огієнка 1922 р.², а друге — в анонімній відповіді на завваги о. Андрія Онуферка³ до нового перекладу Літургії Йоана Золотоустого Синодом УГКЦ 1988 р. Ця анонімна відповідь, яка обороняє новий переклад разом із «віки вічні», появилася в 1989 р.⁴

Огієнко, який був надзвичайним філологом, але слабким богословом, взявся до вирішення цього питання саме як філолог і не врахував як слід суто богословських моментів. Він відкинув буквальний переклад «на віки віків», бо це — як він слушно зауважує — є гебраїзм⁵. У єврейській мові суперлятиви часто утворюються додаванням іменника в родовому відмінку до тотожного іменника в називному відмінку однини: наприклад, «цар царів», «празник празників» тощо. Цей гебраїзм перейшов не тільки в грецьку мову, але й у латинський переклад нашої фрази (*in saecula saeculorum*), французький (*dans les siècles des siècles*) та

---

¹ Передрук за згодою Автора з: *Logos: A Journal of Eastern Christians Studies* 43–45 (2002–2004) 361–367. Попередня версія цієї статті вийшла друком у: *Лавра: Часопис Монахів Студитського Уставу* (2000/4) 33–35.

² І. Огієнко. *Свята Служба Божа св. отця нашого Йоана Золотоустого мовою українською*, ч. 2: *Пояснення до тексту*. Львів 1922, с. 27.

³ А. Онуферко, о. Новий переклад Літургії св. Йоана Золотоустого. Чикаго 1988.

⁴ Завваги до критики нового Літургікону о. А. Онуферка // *Бюлетень Товариства Священників св. Андрея*. Європейська область (Шарлеруа, Бельгія) 75 (1989/2) 2.

⁵ І. Огієнко. *Свята Служба Божа*, с. 27.

інші. Сам факт, що інші мови, навіть модерна французька, зберегли цей гебраїзм, повинен спонукати перекладача призадуматися над тим, що в ньому криється. Однак, незважаючи на те, що сам Огієнко звертає увагу на латинський, французький та інші буквальні переклади цієї фрази, він таки відкидає його.

Натомість Огієнко цитує кілька творів перехідного періоду формування української мови, де знаходиться форма «на віки вічні», наприклад, післямову Пересопницького Євангелія 1556–1561 рр. і «Поученіє» Лаврентія Зизанія 1618 р.⁶ Очевидно, такі твори прецінні як філологічні пам'ятки, бо відображають розвиток української мови, однак не можуть становити єдиних критеріїв. Кожну філологічну пам'ятку слід осмислювати і з богословської точки зору. Тільки національний романтик даватиме перевагу історично-мовним моментам над богословськими, а таким романтиком був Огієнко (що, очевидно, не заперечує його геніяльності як філолога, а тільки вказує, яким чином він — як і кожен із нас — був «дитям своєї епохи»).

Анонімна апологія вислову «віки вічні» 1989 р. наводить факт, що «в українській мові іменник (віки) повинен визначатися прикметником (вічні), а не другим іменником. Форма „на віки віків” є архаїзмом». Тут головний аргумент знову філологічний — чи, точніше, стилістичний, який і так не зовсім переконливий, бо в українській мові існують вислови «кінець кінцем», «врешті-решт». За логікою вищезгаданої анонімною оборони, цей вислів повинен бути хіба замінений формою «в кінці кінцевому».

Без найменшого сумніву, справжній переклад завжди повинен звучати як рідний у мові перекладу, наскільки сам зміст на це дозволить. Цей «савеат», однак, є надзвичайно важливим, зокрема в богослов'ї, яке побудоване на нюансах і вказує дорогу до істини. Зміст грецького оригіналу *не* дозволяє усувати цей так званий архаїзм, бо, як згадано на самому початку, немає більше ніж одного вічного віку. Найкращий переклад, зокрема богословських і філософських текстів, завжди намагається балансувати дві головні тенденції перекладацької методології: так звану динамічну еквівалентність, яка наголошує на «інкультурації» перекладу, та те, що я назвав би «поширювальною буквальністю». Ця друга тенденція поширює горизонти мислення в іншій мові тим, що «накидає» їй нові метафори, фразеологію і т. д. На мою думку, і Огієнко, і автор відповіді на завваги о. Онуферка⁷ недооцінили цю другу тенденцію (геніяльна апологія «поширювальної буквальності»

⁶ Там само, с. 27.

⁷ Завваги до критики, с. 2.

міститься у вступі американського філософа Алана Блума до його перекладу «Республіки» Платона)⁸.

Автор анонімної репліки 1989 р. додав, що «саме „віки вічні” краще передає нюанс вічності, коли „на віки віків” в біблійній мові означає тільки неозначене, велике число століть»⁹. Цей аргумент веде нас у саму суть питання справжнього значення вислову *καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων*. Неможливо зрозуміти будь-який текст поза його контекстом. Отже, *καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων* можна зрозуміти правильно тільки тоді, коли збагнути, як воно «функціонує» у відношенні до слів «нині і повсякчас». Хоч подані нижче аргументи потребуватимуть ширшого джерельного підґрунтя, все-таки я готовий пропонувати тут пояснення цілої цієї фрази, яке можна буде згодом доповнити.

Ця фраза намагається передати поняття повсякчасності і вічності. Але як вона цього досягає? Осягає вона це тим, що обіймає *всі* виміри часу. Фраза ця властиво означає: «теперішній, конкретний момент» (*νῦν*) і — для контрасту — «понадчасовий вимір» (*καὶ ἄεί*); й одна історична епоха за другою (*καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων*), що є часовою сферою між теперішнім, конкретним моментом і понадчасовим, дійсно вічним виміром. Перейдімо до складових частин цієї фрази.

У грецькій мові (*νῦν*) означає передовсім теперішній момент. Якби не стилістичний фактор і якщо б неможливо було зрозуміти українське слово «нині» як «тепер», то ми були б приневолені перекладати *νῦν* саме як «тепер» (що зробив, між іншим, Огієнко у своєму перекладі Літургії 1922 р.)¹⁰.

Як контраст до цієї дуже конкретної теперішності, у фразі відразу зустрічаємо слово *ἄεί*. Для того, щоб добре зрозуміти нюанси цього слова, треба вдатися до світу грецької патристики, де ціла фраза як така виникла та в якому ціла вона розвивалася. (У Новому Завіті маємо тільки частини цієї фрази). Ще в 1930-х роках Георгій Флоровський простудіював, як слово *ἄεί* виступає у творах св. Григорія Нисського. «У нього *ἄεί* визначає те, що є вищим від часу або понад часом. Воно не розвивається в межах часу, і його неможливо міряти віками. Натомість *αἰών* (вік) стосується часовості, того, що діється в часі»¹¹.

Словник Гергарда Кіттела звертає увагу на паралель між *αἰών* і *γενεαί* (покоління) у Кол. 1:26, адже, за словами Кіттела, ужиток *αἰών* у Новому Завіті не раз включає поняття довготривалого (*prolonged*) часу, але

⁸ Plato. *Republic* / перекл., коментарі, вступна стаття Allan Bloom. New York 1985, с. 9.

⁹ Завваги до критики, с. 2.

¹⁰ І. Огієнко. *Свята Служба Божа*, с. 26–27.

¹¹ G. Florovsky. *The Eastern Fathers of the Fourth Century*, т. 7. Vaduz 1987, с. 209.

не безконечного¹². В інших контекстах, за словами Кіттела, слово αἰών поєднує поняття обмеженого і необмеженого часу, що, між іншим, доводить, що богословський аргумент у вищезгаданій анонімній репліці є помилковим.

Можна би проілюструвати зміст вислову $\nu\tilde{\nu}\ \kappa\alpha\tilde{\iota}\ \alpha\tilde{\epsilon}\iota\ \kappa\alpha\tilde{\iota}\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\alpha\varsigma\ \alpha\tilde{\iota}\omega\nu\alpha\varsigma\ \tau\tilde{\omega}\nu\ \alpha\tilde{\iota}\omega\nu\omega\nu$ таким схематичним зображенням:

_____ ————— $\llllllllll$,

якщо розуміти нижчу лінію як символ теперішності, вищу лінію – як символ вічності, а хвилясті лінії — як символ переходу від однієї епохи до іншої.

Дехто скаже, що, незважаючи на помилковість перекладу «віки вічні», все-таки треба його прийняти для однорідності з православними, які (раніше) у своїх літургійних виданнях майже без винятку ним користувалися. Аргумент слабкий із двох причин. По-перше, будувати консенсус на помилках означає будувати на піску. Раніше чи пізніше нове – мудріше — покоління відкине цю помилку. Можуть бути випадки, коли заради однорідності, цебто для досягнення цілі єдності, можна тимчасово користуватись *гіршим* перекладом, але не *помилковим*, і кожен християнин має право — властиво, обов'язок — розкрити доктринальний блуд.

По-друге, той, хто відвідує різні православні храми в Україні, відразу здає собі справу з того, що навіть там, де священнослужителі користуються виданням, у якому подано «віки вічні», вони не раз співають «віки віків», себто виправляють помилку на місці. У цьому я сам пересвідчився на Літургіях у Володимирському соборі в Києві та в інших православних храмах. Крім цього, найновіші видання православного Київського Патріархату 1999 року, як також і молитовник 2000 року, виданий за благословенням усіх українських православних ієрархів цілої діаспори, офіційно виправили помилку й повернули форму «і на віки віків»¹³. Цей останній момент переважливий, бо (згідно з тим, що сказав авторові цієї статті видатний член Василянської літургійної комісії в Римі) коли оо. Василяни видавали свій «Молитвослов» у 1980-х роках, вони таки хотіли користуватися правильним перекладом «і на віки віків». Однак покійний митрополит Максим Германюк наполягав

¹² *Theological Dictionary of the New Testament* / ред. G. Kittel, т. 1. Grand Rapids 1964, с. 199.

¹³ Українська Православна Церква Київського Патріархату. *Службник*. Київ 1999, с. 5 і далі; Українська Православна Церква Київського Патріархату. *Молитовник*. Київ 1999, с. 6 і далі; Постійна Конференція Українських Православних Єпископів поза межами України. *Молитовник / Prayerbook*. Вінніпег 2000.

на тому, що заради «однообразности з православними» треба змінити переклад на і «на віки вічні». Як видно з вищесказаного, навіть цей аргумент уже зовсім не актуальний. Та згідно з принципом *cessante ratione legis* (чи в цьому випадку *auctoris*), тепер немає найменшої причини дотримуватися помилкового перекладу. Можна тільки надіятися, що українські греко-католицькі єпископи матимуть відвагу офіційно повернути переклад «на віки віків», як це зробили їхні православні брати.

Нарешті, треба врахувати музичний і суто пасторальний чинники. Майже всі наші церковні композиції були написані для церковнослов'янського «і во віки віков». Переклад «і на віки віків» не вимагає зміни тривалости нот, бо розміщення складів є тотожне. Однак перехід на «віки вічні» вимагає переписування тисяч сторінок церковної музики, бо наголос тепер падає на передостанній, а не останній склад. Коли б «на віки віків» було помилкою, то ніякі практичні аргументи не мали би права впливати на справу. Однак у цьому випадку від церковних музикознавців вимагається титанічна праця для того, *щоб утвердити помилку!*

Пасторальний аспект стосується того, що лише за сім років після того, як народ в Україні масово перейшов на українську мову в богослуженнях і вже трохи звикав до одного перекладу, раптом під тиском єпископів УГКЦ у діаспорі, де й так українська мова зникає з наших парохій, поставили вимогу прийняти новий переклад 1988 р. Знову ж, коли б попередній переклад був помилковим, то жоден пасторальний аргумент не був би промовистим. Однак було навпаки.

Закінчую думкою, що треба б оголосити мораторій у справі видання *офіційних* перекладів українською мовою аж до того часу, коли в самій Україні буде достатня кількість народжених в Україні літургістів, біблістів, патрологів, християнських філологів та літургійних музикознавців, які могли би взятися до переважливий справи перекладу богослужбених текстів. Та крім цього, Синод єпископів УГКЦ повинен би якнайскоріше видати постанову, щоб вернутися до правильного перекладу закінчення возгласу та славослов'я, цебто до «віки віків».